

Paradigmatická napětí v sovětské právní vědě ve 30. letech 20. století

VALERIA KRAFT

PRÁVNICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY, PRAHA

Paradigmatic Tensions in Soviet Jurisprudence in the 1930s

Summary: *The aim of this paper is to point out paradigmatic tensions in Soviet jurisprudence in the 1930s. By the mid-1930s, a free-ranging discussion on legal theory was stifled and severely restricted. The official legal doctrine was held to be the only legitimate and truly scientific theory of law. The plurality of opinions and the free competition of ideas were replaced by uncompromising criticism of all legal theories that were inconsistent with the official dogma. New ideas were judged on grounds of conformity with the official conception of law developed by Vishinsky. The academic discourse was reduced to diatribes and denunciations of betrayal. Even doctrinal differences were held to be high treason. Therefore, most of the members of the Soviet anti-positivist legal school surrendered their intellectual independence and revised their ideas. This contribution confronts the official dogma associated with Vishinsky and the legal theories of Stuchka and Pashukanis.*

Key words: *Soviet legal theory, P. Stuchka, E. Pashukanis, A. Vishinsky.*

Třicátá léta dvacátého století představují jedno z nejdramatičtějších období v dějinách SSSR, jež hluboce poznamenalo životy milionů lidí. Sovětským svazem se přehnal vlna teroru dosud nebývalého rozsahu. Během období tzv. velké čistky (1937–1938) bylo zatčeno několik milionů osob, z nichž většina byla popravena nebo zahynula v pracovních táborech.¹ Odhaduje se, že každá sovětská rodina ztratila průměrně jednoho člena. V oněch letech bylo používání fyzického násilí vůči údajným nepřátelům lidu pokládáno za zcela správné a účelné. Neustálé výzvy k odhalování zrádců, agentů buržoazie a škůdců vedly k vytvoření kultu udavačství.² Ve společnosti proto zavládl strach, nedůvěra a všeobecné podezírání.

Atmosféra stalinské doby se přirozeně promítala i do oblasti právní vědy. Formovala základní pojmy i celkový teoretický rámec, v němž se sovětská právní teorie rozvíjela. Pod Stalínovým dohledem vznikala represivní teorie práva a státu – teorie, jež plně odpovídala politickým tendencím oné doby. Duchovním otcem této teorie byl Andrej Vyšinskij, generální prokurátor SSSR a žalobce v nechvalně známých zinscenovaných politických procesech 30. let 20. století.³

A. J. Vyšinskij vypracoval účelovou koncepci práva, jež sloužila k legitimizaci masových represí. Jeho jméno se stalo synonymem hrubého zneužití práva a soudnictví k politickým účelům. Nelze opomíjet skutečnost, že Vyšinskij byl především právníkem – praktikem, jeho represivní teorie práva proto předjímala a součas-

ně i ospravedlňovala právní praxi. Sám Vyšinskij byl přesvědčen, že vytvořil zcela novou teorii práva, která je jediným důsledně vědeckým učením o právu a státu, neboť se opírá o údajně jedinou přísně vědeckou metodologii bádání (o metodologii dialektického materialismu).

Jako každá teorie aspirující na absolutní dokonalost, neomylnost a výlučnost tak i teorie Vyšinského prohlašovala za nevědecké a překonané všechny koncepce práva, které se od ní odlišovaly. Oproti ostatním teoriím se však vyznačovala mocenskou ochranou, jež plynula z její funkce jakožto oficiální teorie sovětského práva.

V polovině 30. let se A. J. Vyšinskému podařilo prosadit monopol svého právního názoru a učení. Stal se tvůrcem a vedoucím představitel údajně jediné skutečně vědecké koncepce práva, nezpochybnitelnou autoritou. Jestliže se doposud dalo hovořit o názorové pluralitě⁴ a konkurenci právních teorií na základě jejich vědecké hodnoty, pak nyní byly všechny texty neshodující se s oficiální (tj. údajně jedinou správnou) teorií vystaveny nekompromisní kri-

¹ O rozsahu čistek svědčí i osud většiny delegátů XVII. sjezdu VKS(b), který se konal v roce 1934. Z 1966 delegátů bylo zatčeno 1103, z nichž 848 bylo popraveno zastřelením.

² Udavač byl povýšen na opéřovaného hrdinu. Vzorem všech sovětských pionýrů se stal Pavlík Morozov.

³ Viz KUTAFIN, O. (ed.) *Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij*. Moskva, 1992; VAKSBERG, A. *Carica dokazatelstv. Vyšinskij i ego žertvy*. Moskva, 1992; ZVJAGINCEV, A. – ORLOV, J. *Prokurory dvuch epoch. Andrej Vyšinskij i Roman Rudenko*. Moskva, 2001.

⁴ Ve 20. letech 20. století existovaly zcela různé představy o konkrétní podobě sovětského práva.

tice.⁵ V právní vědě měla nadále panovat názorová jednotna,⁶ neboť v jednotě byl spatřován „základ pevnosti sovětského zřízení a zdroj neuchájející síly sovětské moci“.⁷

Kritéria správnosti, platnosti a omylu byla odvozována od oficiální, státem sankcionované teorie A. J. Vyšinského. Právní úsudek byl tudíž správný jenom tehdy, jestliže se shodoval s oficiálním výkladem. Vše, co se s ním neslučovalo, bylo nazýváno protimarxistickým, protileninským, protisovětským a kontrarevolučním a nemilosrdně potíráno coby ideová úchylka. Většina právních teoretiků se proto vzdala intelektuální nezávislosti a nezbytné kritičnosti a bezvýhradně podporovala oficiální dogma. Vznikaly „oficiální, harmonizované (a proto vzájemně zaměnitelné) texty ... v nichž bylo všechno odlišné s principiální důsledností určeno jako nevědecké nebo heretické“⁸ nebo (podle Vyšinského) dokonce jedovaté.

Na první všesvazové poradě věnované otázkám vědy o sovětském právu a státu v červenci 1938 A. J. Vyšinskij vystoupil s referátem, v němž podrobil ostré kritice teoretiky, kteří platili za vedoucí představitele sovětské právní vědy 20. let 20. století. „Odhalil“ je jako škůdce a „hanebné zrádce“, kteří měli po určitou dobu monopolizovat „theoretické vypracování sovětského práva“.⁹ Dodejme, že ostrá, hanlivá slova vůči oponentům nebyla v porevoluční právní vědě ničím neobvyklým. Tak například Petr Stučka nazýval své oponenty „maniaky v tógách vědců“ a „vědeckými nulami“. A. J. Vyšinskij však používal výrazy nejen hanlivé, nýbrž přímo „nebezpečné“. Slova jako „zrádce“ a „škůdce“ neznamena pouze nadávku, ale nepřímou odkazovala na příslušná ustanovení zákonů (například: čl. 133 Stalinské ústavy (1936))¹⁰ a nechvalně proslulý § 58 Trestního zákoníku RSFSR).¹¹

Rozvratnická a škůdcovská činnost těchto „hanebných zrádců“ byla dle Vyšinského prováděna především ve dvou směrech: za prvé ve směru „systematické sabotáže vědecké práce“ a za druhé ve směru „trockisticko-bucharinského překrucování“¹² základních kategorií práva a vytváření „pavědeckých“ teorií (jako například teorie o nemožnosti vybudovat socialismus v SSSR, teorie o buržoazní povaze sovětského práva a teorie o odumírání práva a státu za proletářské revoluce). Tyto „bludné“ ideje údajně zasáhly řadu vědeckobadatelských právnických ústavů (včetně Ústavu státního práva Akademie věd SSSR,¹³ kde dle Vyšinského docházelo mj. k vědomému plýtvání finančními zdroji).

Nutno poznamenat, že kritika Vyšinského znamenala pro řadu právněteoretických studií

odsouzení k zapomnění (slovy A. J. Vyšinského: „k pobytu na smetišti dějin“¹⁴). Pro jejich autorů pak mohla znamenat nejen ztrátu zaměstnání, nýbrž i života.¹⁵ Ti se totiž nedopouštěli teoretických (tj. omluvitelných a z hlediska rozvoje právní vědy přínosných), ale údajně vědomých omylů.¹⁶ Omylů, jež měly pozdržet rozvoj sovětského právního myšlení. Jak trefně podotkl Hans Kelsen: „je-li věda považována za nástroj politiky, potom je trestuhodným zločinem zastávat špatnou teorii“.¹⁷

Z právních teoretiků, proti nimž byla namířena zdrcující kritika A. J. Vyšinského, jmenujme především zakladatele komunistické strany Lotyšska P. Stučku a ekonoma J. B. Pašukanise.

Vyšinskij versus Stučka

K těm „zvláště opovržením hodným jménům“¹⁸ o nichž hovořil Vyšinskij, patřilo i jméno předsedy Nejvyššího soudu Ruské sovětské republiky, autora Směrodatných zásad trestního práva z roku 1919 Petra Stučky.

P. Stučka podal první „sovětskou“ definici pojmu práva. Právo definoval jako soustavu

⁵ Od tohoto okamžiku proto již nelze hovořit o vědecké polemice v pravém smyslu slova.

⁶ Ke komunismu údajně vedla pouze jediná cesta.

⁷ O morální politickou jednotu sovětské společnosti se měly třítití všechny úklady nepřátel (STALIN, I. V. *Otázky leninismu*. Praha, 1950, s. 584–585; VYŠINSKIJ, A. J. *Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu*. Praha, 1951, s. 115).

⁸ PAŠUKANIS, J. B. – STUČKA, P. I. *Sovětské právní myšlení ve 20. letech*. Praha, 1968, s. 5.

⁹ VYŠINSKIJ, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha, 1950, s. 14.

¹⁰ Čl. 133 Stalinské ústavy (1936): „Obrana vlasti je svatou povinností každého občana SSSR. Vlastizrada: porušení přísahy, přeběhnutí k nepříteli, poškození vojenské moci státu a vyzvědačství se trestá s veškerou přísností zákona jako nejtěžší zločin.“

¹¹ § 58 (1) a Trestního zákoníku RSFSR z roku 1926 (ve znění usnesení ÚVV o změnách ustanovení trestněprávních kodexů ze dne 8. 6. 1934): „Vlastizrada, to jest činy spáchané občany SSSR, které poškozují vojenskou moc SSSR, jeho státní nezávislost nebo nedotknutelnost jeho území, jako: vyzvědačství, vyzrazení vojenského nebo státního tajemství, přeběhnutí k nepříteli a útěk nebo přelet za hranice, se trestá nejvyšším trestem – zastřelením a propadnutím celého majetku a při polehčujících okolnostech – odnětím svobody na deset let a propadnutím celého majetku“. Viz také škůdcovství dle § 58 (7) TZ RSFSR („poškození státního průmyslu, dopravy, obchodu, oběhu peněz nebo úvěrového systému a také družstevnictví, spáchané za kontrarevolučním účelem příslušným využitím státních úřadů a podniků nebo kladením odporu jejich normální činnosti, a rovněž tak využitím státních úřadů a podniků nebo kladením odporu jejich činnosti, páchané v zájmu bývalých vlastníků nebo kapitalistických organizací, které mají na věci zájem“) a kontrarevoluční sabotáž dle § 58 (14) TZ RSFSR („vědomé neplnění určitých povinností kýmoli, nebo úmyslné nedbalé plnění povinností se speciálním účelem oslabit moc vlády a činnost státního aparátu“).

¹² VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 14.

¹³ A. J. Vyšinskij stál v čele tohoto ústavu v letech 1937–1941.

¹⁴ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 18.

¹⁵ Mezi popravenými byli i N. V. Krylenko a J. B. Pašukanis (a to i přestože Pašukanis „přehodnotil“ své dosavadní vědecké názory a několikrát je veřejně odvolal). Řada právních vědců byla vystavena krutým represáliím.

¹⁶ PAŠUKANIS – STUČKA, *op. cit.*, s. 5.

¹⁷ KELSEN, H. *The Communist Theory of Law*. New York, 1955, s. 127. cit. In: Kühn, Z. *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace: Analýza příčin postkomunistické právní krize*. Praha, 2005, s. 26.

¹⁸ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 30.

(systém nebo řád) „společenských vztahů odpovídajících zájmům vládnoucí třídy a chráněných její organizovanou silou“.19 Později „soustavu“, „systém“, „řád“ nahradil slovy „forma organizace společenských vztahů, tj. vztahů výroby a směny“.20 Srovnáme-li třetí vydání jeho spisu „Revoluční úloha práva a státu“ (z roku 1924) s vydáním prvním (z roku 1921), vidíme, že za tuto poměrně krátkou dobu pojem práva prodělal značný vývoj: od pojetí práva jako soustavy jakýchkoli sociálních vztahů k pojetí práva jako systému výrobních a směnných vztahů.

Podstatu práva tedy viděl nikoli v soustavě právních norem (slovy A. J. Vyšinského: „soubornu pravidel chování“), nýbrž v soustavě konkrétních vztahů, tj. vzájemných vztahů lidí v procesu výroby a směny.21

Přihlížel i k abstraktním formám práva, tj. jednak k zákonným formám, jednak k intuitivním formám – nepsaným představám o právu a spravedlnosti (neboli právnímu vědomí, právní ideologii). „Bezpodmínečný a přímý primát“ však přiznával pouze té první.22 Jinými slovy, právo v pojetí P. Stučky je složitým systémem existujícím ve třech druzích forem, z nichž jedna je konkrétní, a dvě jsou abstraktní. Je systémem nezávislým na právotvorné činnosti státu, „může být tedy východiskem ke konstrukci i kritice pozitivního práva (zákonné formy)“.23

Stučkova teorie, upřednostňující konkrétní formy práva, implikuje, že chování lidí není regulováno pozitivním právem totalitně24 a že „dodržování práva je především důsledkem vlastní logiky sociálních (konkrétních) vztahů ... a, jen odvozeně, důsledkem státního donucení“.25 Z uvedeného je zřejmé, že koncepce Stučky byla v přímém protikladu k politickým tendencím 30. let 20. století. Nikterak nás proto neudiví snaha A. J. Vyšinského prokázat „nesprávnost“ a „škodlivost“ dané teorie.26

Vyšinskij rozhodně vystoupil proti definici práva podané P. Stučkou. Označil ji za zcela nesprávnou, neboť ztotožňuje právo s ekonomikou, a tudíž podle Vyšinského likviduje „právo jako zvláštní, specifickou společenskou kategorii“.27 Chybnost Stučkovy teorie měla dále spočívat v tom, že zbavuje právo „jeho aktivní, tvůrčí úlohy“.28

P. Stučka však s danými výtkami nesouhlasil, neboť byl přesvědčen, že při určování práva je třeba vycházet ze samotné věci (tj. ze samotných společenských vztahů), soustředit se na lidi v jejich vzájemných vztazích (nikoliv na právní normy).29 Ti, kdo vidí právo jako soustavu právních norem (tj. i Vyšinskij), se podle P. Stučky mýlí. Upřednostňují totiž „mrtvé normy“ před „živým člověkem“, což podle něj ve-

de k tomu, že člověk existuje pro právo, a ne právo pro člověka.30

Petr Stučka dokazoval, že právní vztah jako základ studia práva umožňuje získat „mnohem jistější a stabilnější závěry“.31 V době, kdy vytvářel svou teoretickou koncepci práva, tomu tak patrně bylo. Stučkova teorie je totiž přímým odrazem právního chaosu, který zavládl v prvních porevolučních letech. Jeho pojetí práva, jak napsal Pašukanis, je přizpůsobeno potřebám právníka-praktika (dodejme: právníka-praktika v první polovině dvacátých let dvacátého století).

Zatímco dosavadní staletími prověřené právo bylo zrušeno, nové existovalo pouze v zárodečné podobě.32 Stučka tudíž ani objektivně nemohl pojmout za základ svých teoretických úvah právní normu. V této souvislosti si připomeňme, že v oné revoluční době převládal názor, že právo je kontrarevoluční silou, jež brzdí proces komunistické přestavby společnosti.33 Odtud zřejmě plynula Stučkova snaha začlenit právní nauku do širšího rámce vědy o společnosti a člověku (tj. do rámce vědního oboru, jenž byl pro nový režim přijatelný). Tato snaha byla později podrobována ostré kritice Vyšinského.34

Andrej Vyšinskij a Petr Stučka se rozcházel i na další klíčový pojem – na pojem „vůle“. Vůle, jak známo, hrála významnou roli v právní teorii zformulované A. J. Vyšinským.35 Naproti tomu Stučka byl zarytým odpůrcem všech volních teorií práva. Tvrdil, že společen-

19 Tato formulace byla přijata na kolegiu Lidového komisariátu spravedlnosti při redigování zásad řízení trestního procesního práva RSFSR v roce 1919. Jedná se o první porevoluční pokus vytvoření vědecké definice práva.

20 STUČKA, P. *Klassovoje gosudarstvo i graždanskoje pravo*. Moskva, 1924.

21 Na potvrzení své teze uváděl řadu citátů K. Marxe, ze kterých plynulo, že daná definice práva je plně v souladu se zásadami marxismu. Obdobně činili i všichni ostatní sovětsí teoretici práva, tj. i ti, kteří překrucovali samotnou podstatu marxistického učení o právu (A. J. Vyšinského nevyjímaje – viz VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 37).

22 STUČKA, P. *Revoluční úloha práva a státu*. In: Pašukanis – Stučka, *op. cit.*, s. 89.

23 PAŠUKANIS – STUČKA, *op. cit.*, s. 9.

24 Není třeba zdůrazňovat, že stalinský režim podobné závěry nepřipouštěl.

25 PAŠUKANIS – STUČKA, *op. cit.*, s. 9.

26 V této souvislosti dodejme ještě jednu poznámku. P. Stučka zvolil antipositivistický přístup k právu (právo jako sociální jev). Domníval se totiž, že vznik a obsah práva tkví ve velké míře mimo stát, v samé společnosti. Jinými slovy, zdroj práva spatřoval mimo stát, což je pojetí pro pozitivisty zcela nepřijatelné. Vyšinského definice práva se naopak jeví jako pozitivistická.

27 VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 30.

28 Tamtéž, s. 30.

29 Aby podpořil své názory, neváhal citovat staré římské právníky, kteří učili, že „zákon vzniká z práva a ne právo ze zákona“ (viz STUČKA, P. *Revoluční úloha práva a státu*. In: Pašukanis – Stučka, *op. cit.*, s. 35).

30 STUČKA, *op. cit.*, s. 38.

31 Tamtéž, s. 38.

32 V podobě dekretů, programů a tzv. „socialistického právního vědomí“.

33 Jistě není bez zajímavosti, že dokonce A. Gojchbarg (autor řady porevolučních právních předpisů, občanský zákoník z roku 1922 nevyjímaje) pokládal právo za opium pro lid, ještě škodlivější a opojnější než náboženství.

34 VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 29–30.

35 Vyšinskij pokládal právo za projev vůle tříd vládnoucích ve společnosti.

ské vztahy (tj. i vztahy ekonomické) vždy předpokládají určité volní hnutí účastníků těchto vztahů (nikoli však volní hnutí svobodné či svobodně se projevující). Svobodné volní akty jednotlivců totiž pokládal za nesmysl nebo podvod. Stučka rovněž zavrhl teorii svobodné vůle zákonodárce, což velmi výstižně objasnil na příkladu absolutního monarchy, který nevdá zákon prikazující zastavit tok řeky. Ví totiž, že i jeho vůle je omezená a že „pouze lidské zákony, takové, které neodporují zákonům přírody nebo pohybu („vývoje,“) společenských vztahů, mohou mít podstatný vliv na soustavu společenských vztahů“.³⁶

Tu svobodu, kterou nemá vůle jednotlivce, nelze podle Stučky přenášet na „jakousi vůli vně individua“. Svobodné volní akty nějakého kolektivu jsou tudíž stejný nesmysl jako svobodné volní akty nějakého jednotlivce. Jinými slovy, vůle lidu je v jeho pojetí pouhou fikcí (nikoli pramenem práva – jak je tomu u Vyšinského).

Škodlivost Stučkovy teorie měla dle Vyšinského spočívat dokonce i v kritice, kterou Stučka namířil proti buržoazním právním vědcům. „Falšovatel“ marxismu-leninismu jako Petr Stučka totiž „nemohl“ marxisticky správně kritizovat buržoazní právo, neboť hrubě překrucoval samotnou podstatu marxisticko-leninského učení o státu a právu.³⁷ Jeho kritika byla proto označena za z hlediska vědecké hodnoty a obsahu vysoce chybnou a lichou.

Vyšinskij versus Pašukanis

Nejostřejší kritikou Vyšinského byl postižen ekonom a teoretik práva J. B. Pašukanis.³⁸ Vyšinskij ho nazýval nepřítelem dělnické třídy, hanebným zrádcem a agentem fašistické buržoazie stojícím v čele trockisticko-bucharinské bandy, která prováděla rozvratnickou a škůdcovskou práci v oblasti sovětské právní vědy.³⁹ Jeho právněteoretické práce charakterizoval jako provokatérské, rozvratnické a „zasluhující kvalifikace podle příslušných článků trestního zákoníku“.

Jevgenij Pašukanis je autorem tzv. směnné teorie práva – teorie, podle níž je třeba všechny právní formy pokládat za objektivní důsledek ekvivalence v procesu směny.⁴⁰ Pašukanis dokazoval, že právo je objektivním sociálním jevem, jehož podstata se nemůže vyčerpat pouhým souhrnem právních norem (ať už psaných nebo nepsaných pravidel chování). Otevřeně se postavil proti teoriím, které se zabývají pouze normami a pojem práva definují omezeně jako souhrn norem (tj. nepřihlíží k faktické skutečnosti a faktickému chování lidí – sociálnímu životu). Pašukanis odmítal takové teorie

jako neživotné abstrakce,⁴¹ které mohou „pretendovat na název teorie pouze v tom smyslu, v jakém se mluví například o teorii šachu“.⁴² Zdůrazňoval, že skutečná teorie práva musí vycházet z ekonomického směnného vztahu, neboť ekonomické vztahy⁴³ jsou pravým zdrojem vztahů právních (a tudíž i celé právní nadstavby).⁴⁴

S tím ostře nesouhlasil Andrej Vyšinskij. Tvrdil, že právo není ani soustavou společenských poměrů, ani formou výrobních poměrů. A k tomu dodával, že právo je „souhrnem pravidel chování čili norem, avšak nejen norem, nýbrž i obyčejů a pravidel spolužití, sankcionovaných státní moci a jí chráněných donucovacím způsobem“.⁴⁵ Nelze totiž opomíjet, že Vyšinského teorie práva je především produktem stalinské epochy. Přiznal-li by, že právo je formou výrobních vztahů, musel by zároveň předpokládat, že je objektivní, regulující silou existující nezávisle na politické autoritě. Tak by dospěl k závěru, že státní moc není tvůrcem práva (že do něj pouze vnáší stabilitu a přesnost) – tj. k závěru „ideologicky zcela nesprávnému“.

Vyšinskij polemizoval i s řadou dalších výroků Pašukanise.⁴⁶ Tak například Jevgenij Pašukanis se domníval, že základním předpokladem právní formy (Pašukanis užívá tento pojem nikoli ve smyslu forem práva,⁴⁷ ale ve smyslu právních forem společenských vztahů) je střetnutí protikladných soukromých zájmů. Právo historicky začíná v momentu sporu (soudního procesu). Spor je totiž podle Pašukanise skutečnou příčinou vývoje právní nadstavby. Střetnutí protikladných a izolovaných zájmů jednotlivců „je základním elementem všeho právního, naopak jednota cíle vytváří předpoklad regulová-

³⁶ STUČKA, *op. cit.*, s. 82.

³⁷ Vyšinskij tvrdil totéž i o Pašukanisovi a „jeho pomahačích“.

³⁸ Právě ten měl (podle Vyšinského) způsobit sovětské právní vědě největší škodu.

³⁹ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 14–16.

⁴⁰ Petr Stučka určil právní teorii Pašukanise jako „snahu sblížit formu práva a formu zboží“. Samotný Pašukanis pokládal toto určení za zcela správné a výstižné (viz předmluva k druhému vydání spisu „Obecná teorie práva a marxismus“).

⁴¹ PAŠUKANIS, J. B. Obecná teorie práva a marxismus. In: Pašukanis – Stučka, *op. cit.*, s. 215.

⁴² Tamtéž, s. 190.

⁴³ Zde je dobře patrný jeden z nejvýznamnějších rozdílů mezi teorií Stučky (obsaženou v prvním vydání spisu „Revoluční úloha práva a státu“ z roku 1921) a teorií Pašukanise – rozdíl mezi Stučkovým pojetím práva jako souboru všech společenských vztahů a Pašukanisovým pojetím práva jako souboru pouze specifických společenských vztahů (tj. ekonomických směnných vztahů).

⁴⁴ Právní vztah je podle Pašukanise „prvotní buňkou právní tkáně“, „pouze v ní právo uskutečňuje svou reálnou dynamiku“ (PAŠUKANIS, *op. cit.*, s. 215).

⁴⁵ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 36.

⁴⁶ Viz například polemiku mezi J. Pašukanisem a zastánci teze o zbytečnosti dělení práva na veřejné a soukromé (mezi něž patřil i A. Vyšinskij, který neuznával nic soukromoprávního a veškeré vztahy prohlašoval za veřejnoprávní). Pašukanis pokládal rozdělení práva na veřejné a soukromé za zcela nezbytné, neboť podle něj charakterizuje právní formu jako takovou, a to jak logicky, tak i historicky (PAŠUKANIS, J. *Obščaja teorija prava i marksizm*. Moskva, 1929, s. 63–64).

⁴⁷ Tj. forem, v nichž je obsaženo právo (například zákony).

ní technického“, a tudíž současně vylučuje potřebu regulování právního.⁴⁸

Tento názor odporuje právní teorii A. J. Vyšinského, podle níž je sovětské socialistické právo výrazem jednoty vůle a jednoty cíle všeho sovětského lidu.⁴⁹ Jednota cíle je podle Vyšinského zdrojem právního regulování (nikoli předpokladem jeho zániku). Jinak řečeno: jednota cíle nevede k odumření práva a jeho úplnému nahrazení technickým regulováním (jak je tomu u Pašukanise), nýbrž k vytvoření kvalitativně nového typu práva – práva socialistického.

Andrej Vyšinskij předpokládal, že za socialismu se právo povznáší na vyšší stupeň svého vývoje, neboť socialismus je podle něj pro rozvoj práva nejpříznivější epochou. Tvrdil, že samotné dějiny dokazují, že vývoj kapitalistické společnosti směřuje k rozvrácení práva a k odstranění zákonnosti. V této souvislosti si připomeňme výrok Vyšinského o vyhlídkách buržoazního bytí: „kapitalismus ve svém imperialistickém stadiu vývoje těžce nese vlastní „právní režim“, režim zákonnosti, z níž se snaží vyprostit se jednou provždy tím více, čím více se zostřují třídní rozpory. Proces vývoje kapitalistické společnosti je spojen s procesem jejího rozkladu, proces rozkladu kapitalistické společnosti souvisí však s procesem, ve kterém buržoazie rozvrací nebo přímo řečeno popravuje, odstraňuje vlastní zákonnost, vlastní právo“.⁵⁰

Vyšinskij vytýkal Pašukanisovi, že se snaží překrucovat Marxovo učení a šíří své „pavědecké výmysly“ o tom, že rozvoj práva je možný pouze v buržoazní společnosti.⁵¹ Pašukanis totiž věřil, že právo dosahuje svého vrcholného rozvoje v buržoazně kapitalistické společnosti, v socialistické společnosti se již nevyvíjí a směřuje ke svému naprostému zániku.⁵² Naproti tomu A. J. Vyšinskij zastával názor zcela opačný (totiž že i v socialistické společnosti právo prochází procesem vývoje).

Vyšinskij také ostře kritizoval tezi (zformulovanou Pašukanisem),⁵³ že socialistická společnost je v tzv. přechodném období (období diktatury proletariátu) uzavřena v „úzkých horizontech buržoazního práva“. Jinými slovy odmítal ztotožňování sovětského práva s právem buržoazním,⁵⁴ avšak připouštěl, že v první etapě budování socialistického práva existují prvky (právní normy), které toto právo přibližují buržoaznímu právu. Tyto stopy starého předrevolučního práva jsou podle Vyšinského pouze dočasného charakteru, neboť zároveň se sovětskou společností se vyvíjí i nové sovětské právo, které se každým dnem více a více oddaluje od svého předchůdce. Nové hospodářské poměry (plánovitě organizovaná výroba a rozdělování)

vedou – jak tvrdil – k vytvoření nového typu práva, nikoli k jeho postupnému odumírání.

Dostáváme se k ústřednímu bodu polemiky mezi A. Vyšinským a J. Pašukanisem, k ideji odumírání státu a práva.⁵⁵ Pašukanis vypracoval koncepci, podle níž je právo přechodného období krátkodobým jevem, odumírajícím již od prvního okamžiku svého vzniku. Předpokládal totiž, že plánovitě hospodářství povede k postupnému odumírání právního momentu v lidských vztazích. Administrativně-technická nařízení vycházející z jednotného hospodářského plánu podle něj zcela nahradí právní formu.

Marxistickou vizi o přechodnosti práva a státu přijal i Vyšinskij. Termín tohoto odumírání však odsouval až do fáze komunismu. A. J. Vyšinskij prohlašoval, že k odumírání práva a státu nedochází v přechodném období diktatury proletariátu. Dokazoval, že v tomto období ještě nejsou vybudovány hospodářské předpoklady nutné pro zánik práva. Právo proto přetrvává a plní funkci společenské kontroly míry práce a míry spotřeby a slouží k ochraně společenského vlastnictví výrobních prostředků.

Vyšinskij zdůrazňoval, že proces odumírání státu a práva začíná až na nejvyšším stupni komunismu (ovšem za podmínky, že na předcházejících stupních historického vývoje dojde k jejich maximálnímu upevnění). A k tomu dodával, že za určitých historických podmínek ne-

⁴⁸ Charakteristická je v této věci Pašukanisova poznámka: „čím důsledněji je provedena zásada autoritativního regulování, vylučující jakýkoli náznak izolované a autonomní vůle, tím je méně pudy pro použití práva“. PAŠUKANIS, J. B. *Izbrannije proizvedenija po obščej teorii prava i gosudarstva*. Moskva, 1982, s. 82.

⁴⁹ Sovětská společnost je podle Vyšinského společností nového typu – společností jednotnou, tj. mající jednotnou vůli a jednotný cíl (vybudování beztřídní komunistické společnosti).

⁵⁰ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 28.

⁵¹ Tvrdil, že Pašukanis a jeho „pomahači“ vědomě falšují dějiny a skutečnost (Tamtéž, s. 28).

⁵² Dokazoval, že pouze v buržoazně kapitalistické společnosti jsou splněny všechny nutné podmínky pro to, aby právo dosáhlo kulminačního bodu svého vývoje. V tzv. přechodném období právo již neobsahuje „ty neomezené možnosti, které se“ v něm „odkrývaly pro buržoazně kapitalistickou skutečnost“, a existuje jenom pro to, aby vyčerpalo samo sebe. A k tomu dodával, že moderní právo je plodem moderní kapitalistické společnosti, a tudíž s ní také v nových podmínkách socialismu odumře.

⁵³ Pašukanis otevřeně konstatoval, že právní formu přechodného období (tj. sovětské právo) nelze posuzovat jako zvláštní ucelenou soustavu práva, neboť sovětská právní forma je ve své podstatě buržoazní právní formou (právní formou, která dosáhla svého maxima již v předrevolučním období a v období porevolučním postupně odumírá). Zde je třeba dodat, že Pašukanis vycházel z K. Marxe (PAŠUKANIS, J. B. *Obščaja teorija*, s. 7).

⁵⁴ Vyšinskij naproti tomu důsledně rozlišoval mezi údajně nižším stadiem právního myšlení, nižším systémem práva (předrevolučním buržoazním) a vyšším, dokonalejším právním systémem (porevolučním sovětským socialistickým právem).

⁵⁵ Problematika odumírání státu a práva byla řešena mnohými právními teoretiky (P. Stučka nevyjímaje). Stučka svůj názor na tuto otázku několikrát revidoval. Zatímco v roce 1924 varoval, že proces odumírání práva bude krajně zdlouhavým, v roce 1929 (na II. shromáždění pracovníků místních soudů a prokuratur) prohlásil, že právo odumře „již v nejbližším čase“. Původně byl přesvědčen, že v den, kdy zvítězí proletářská revoluce (kdy konkrétní a abstraktní forma společenských vztahů zcela splynou), právo a stát odumřou. Později napsal, že odumře pouze právo (nikoli stát).

odumře stát (státní organizace) ani v období komunismu.⁵⁶

K. Marx a B. Engels totiž podmiňovali odumírání státu a práva vítězstvím světové socialistické revoluce. Věřili, že revoluce musí proběhnout současně ve všech (nebo alespoň ve většině) vyspělých kapitalistických zemí, neboť by jinak byla potlačena. Další vývoj však jednoznačně prokázal nerealizovatelnost ideje světové proletářské revoluce. A tak klasická marxistická formule o odumírání státu a práva musela být částečně revidována a přizpůsobena nové dějinné situaci. Vyšinskij ji proto doplnil tezí o nezbytnosti jejich existence v podmínkách vnějšího kapitalistického obklíčení⁵⁷ a tzv. zákonem odporu kapitalistických žvlů.⁵⁸

Úplného odstranění státu (práva) lze podle Vyšinského dosáhnout nikoli zeslabením státní moci, nýbrž jejím „maximálním zesílením, kterého je nezbytně třeba, aby pozůstatky umírajících tříd byly úplně vyhlazeny a aby byla zorganizována obrana proti kapitalistickému světu“⁵⁹ obklopujícímu Sovětský svaz.

Právní teoretiky, kteří uvažovali jinak (tj. počátek procesu odumírání datovali již od okamžiku proletářské revoluce),⁶⁰ označil za zrádce a nepřátele lidu, kteří se „pouští ... do učených výkladů ... žvaní jakási učená slova“, jen aby zahladili stopy své zločinecké činnosti.⁶¹ Obvinil je z toho, že svými „pavědeckými“ teoriemi podřívají vojenskou moc SSSR a pokoušejí se vyprovokovat válečné přepadení Sovětského svazu.⁶²

Andrej Vyšinskij byl horlivým zastáncem vybudování sovětské socialistické teorie práva – nové právní teorie s novými zobecňujícími právními pojmy. Pokoušel se proto dokázat, že zobecňující právní pojmy nejsou proletářskému právu cizí.

S tímto názorem polemizoval Pašukanis, který tvrdil, že odumírání jednotlivých kategorií buržoazního práva neznamena jejich nahrazení novými kategoriemi práva proletářského (nýbrž odumírání práva vůbec).⁶³ Vytváření nových abstraktních, zobecňujících pojmů proletářského práva je podle něj proklamací nesmrtelnosti formy práva, „neboť se snaží vyrvat tuto formu z těch určitých historických podmínek, které jí zabezpečily plný rozkvět, a vyhlásit ji za schopnou stálého obnovování“.⁶⁴ Navrhoval proto „neodhazovat stranou“ abstrakce vypracované buržoazní právní vědou a nenahrazovat je novými abstrakcemi.

Vyšinskij označil tento Pašukanisův návrh za zločinnou dezinterpretaci marxisticko-leninského učení a především za snahu o likvidaci sovětské právní vědy.

Závěr

Položíme-li si na závěr otázku, jaké byly příčiny toho, že ve 20. letech uznávání právní teoretici jako P. Stučka a J. Pašukanis byli v druhé polovině 30. let prohlášeni za „provokatéry a zrádce“⁶⁵ sovětské vědy a vlasti, odpověď musíme hledat především v tom, že právní teorie jimi vytvořené (ve dvacátých letech hodnocené jako cenný vklad do marxisticko-leninského učení o právu) nemohly plnit sociálně politické úkoly, jež před ně kladl stalinský režim.⁶⁶ Zejména nemohly plnit hlavní úkol socialistické právní vědy, totiž (jak správně zformuloval J. Příbáň) „konstituovat dogma, podle něhož by bylo možné ospravedlňovat a za pomocí kvazivědeckého jazyka vykládat nově vznikající totalitní systém pozitivního práva“.⁶⁷

Jinými slovy, teorie Stučky a Pašukanise se staly „politicky nesprávnými“ a „ztratily“ svou vědeckou hodnotu v okamžiku, kdy se právo ukázalo jako velice účinný nástroj legitimizace stalinského režimu a jeho forem politického násilí. Teprve když se právní věda z kontrarevoluční síly brzdící socialistickou výstavbu proměnila v mocného činitele této výstavby, nastal definitivní konec sovětského antipozitivistického právního myšlení.

⁵⁶ Vyšinskij dovedl marxisticky zdůvodnit i zcela nemarxistické právněteoretické koncepce.

⁵⁷ V souladu s touto formulí je nezbytně nutné vytvořit socialistický stát a neustále ho upevňovat (a to až do doby, než bude definitivně zlikvidováno kapitalistické obklíčení SSSR).

⁵⁸ Neboli tezí o zostřování třídního boje po vítězství dělnické třídy. V roce 1928 Stalin prohlásil, že s postupující výstavbou socialismu třídní boj neutichá, nýbrž naopak se zostřeje (zvětšuje se odpor posledních kontrarevolučních žvlů). Trval proto na dalším upevňování státní organizace. Dodejme, že s pomocí této Stalinovy teze byla ospravedlňována stále rostoucí represivní opatření.

⁵⁹ STALIN, *Otázky*, s. 395.

⁶⁰ Pašukanis, Krylenko, Stučka ad.

⁶¹ Viz řeč veřejného žalobce prokurátora SSSR A. J. Vyšinského (Proces s protisovětským „pravičácko-trockistickým blokem“, dopolední přelíčení 11. března 1938).

⁶² VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 12.

⁶³ Pro úplnost dodejme, že A. Vyšinskij a J. Pašukanis se neshodli ani v otázce vytváření těchto nejobecnějších právních pojmů (tj. v otázce, zda jsou výsledkem logického zpracování norem pozitivního práva (Pašukanis) či jsou odvozovány ze společenských poměrů, jejichž základem jsou poměry výrobní (Vyšinskij). Jinými slovy: zda idea práva předchází praxi či naopak.

⁶⁴ PAŠUKANIS, J. B. *Obecná teorie*, s. 196–197.

⁶⁵ VYŠINSKIJ, *op. cit.*, s. 5–6, 31.

⁶⁶ Určitou roli bezpochyby hrála i osobní zášť, kterou Vyšinskij pociťoval vůči některým svým kolegům (například vůči Pašukanisovi či Krylenkovi).

⁶⁷ PŘIBÁŇ, J. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturálních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948–89. In: Malý, K. – Soukup, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, Praha, 2004, s. 62.